

بررسی تطبیقی آرامگاه باباطاهر و بوعلی سینا از دیدگاه معماری و زیبایی شناسی

ملیحه اقطابی

دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد طبس، طبس

maliheaghtabi@gmail.com

داود شادلو

عضو هیأت علمی موسسه آموزش عالی فردوس مشهد، مشهد

shadloudavood@gmail.com

چکیده

در این تحقیق سعی بر آن است که تفاوت های زیبایی شناسی و معماری دو آرامگاه بوعلی سینا و باباطاهر در همدان مورد بررسی قرار گیرد و هدف بر آن است که مقایسه تطبیقی بین ساختار معماری و اصول زیبایی شناسی انجام شود و این موضوع مشخص شود که آیا بین این دو آرامگاه تفاوتی از این نظر وجود دارد و اگر این تفاوتها وجود دارد در چه ویژگی هایی قابل طرح است. تحقیق حاضر با استفاده از مطالعات کتابخانه ای و به روش تحلیلی توصیفی انجام شده است. در بررسی تطبیقی دو آرامگاه مشخص شد که وجه تشابه این دو بنا از نظر مصالحی که مشابه در هر دو بنا به کار رفته است از جمله سنگ فرش کف در هر دو بنا و استفاده از سنگ گرانیات و بتن مصلح را می توان نام برد. از نظر فرم، شکل و دیگر موارد می توان گفت که برج و گنبد رک در هر دو بنای یادمانی و استواری بر ستون های خود و استفاده از اعداد نمادین در طراحی دو مقبره مثل دوازده ستون در بنای یادبود بوعلی سینا به نشانه دوازده علم ابن سینا و ۲۴ قطعه سنگ که ۲۴ قطعه دو بیتی باباطاهر روی آن حکاکی و نصب در فضای داخلی شده است. سبک طراحی هر دو بنا معماری مدرن قرن است و الگوگیری از معماری ایرانی و باغ سازی ایرانی و استفاده از پلان با هندسه منظم در هر دو بنا است. و در طراحی هر دو بنای یادبود، تشابه فرم و شکل گیری آن با توجه به شخصیت های باباطاهر و ابن سینا و روایات آنها، نزدیک بودن تفکرات و ایده پردازی معماران این دو بنای یادمانی به یکدیگر (فروغی و سبحون) می باشد.

واژگان کلیدی: آرامگاه بوعلی سینا، آرامگاه باباطاهر، معماری و زیبایی شناسی، هنر و معماری.

مقدمه

از آنجا که آرامگاه‌های دوره اسلامی ایران یکی از شاخص‌ترین جلوه‌گاه‌های هنر معماری ایران به شمار می‌روند، ضرورت آشنایی و بررسی و همچنین فراهم آوردن زمینه مطالعه و تحقیق در خصوص آنها، کاری ارزشمند محسوب می‌شود چراکه سابقه دیرینه فرهنگ والای ایرانی و نیز هنر ارزشمند معماری و خلاقیت‌های هنری ایرانیان ایجاب می‌کند که به نوعی این آثار ارزشمند فرهنگی، مورد بحث و مطالعه محققین قرار بگیرد. در این پژوهش سعی می‌شود که ویژگی‌های معماری و زیبایی‌شناسی دو نمونه از آرامگاه‌های دوره اسلامی ایران که مربوط به شخصیت‌های مطرح در این دوره هستند، مورد بررسی و مقایسه قرار بگیرد.

معماری یکی از شاخه‌های مهم هنر و تمدن است که از روزگار پیش از تاریخ تاکنون مورد توجه گروه‌های مختلف انسانی قرار گرفته و سعی وافر در تکامل و گسترش آن به عمل آمده است. در طی این دوران، معماری علاوه بر رفع نیازهای کاربردی عرصه‌ای برای ظهور هنرهای مختلف و نمایش شکوه و عظمت صاحبان آن بوده است. در میان زیرمجموعه‌های معماری، معماری آرامگاهی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و بخش قابل توجهی از بقایای معماری قدیم را شامل می‌شوند. این دسته از بناها، از جنبه‌های مختلف معماری، تاریخی، هنری، مذهبی و اجتماعی قابل مطالعه و بررسی‌اند. اصولاً توجه به آرامگاه و آرامگاه‌سازی در میان جوامع مختلف انسانی دارای سابقه طولانی است. این توجه و علاقه معلول دو عامل یعنی اعتقاد به جهان بعد از مرگ و حب‌ذات، و در دوره‌های جدیدتر، علاقه و اعتقاد و ارادت دوستداران و پیروان شخص متوفی بوده است (عقابی، ۱۳۷۶: ۷۸).

کل بناهای آرامگاهی ایران، (با توجه به ویژگی‌های معماری، هویت اشخاص مدفون در آنها با عنوانی که به آن معروفند) به ۶ گروه آرامگاه‌ها، امام‌زاده‌ها، برج‌ها، بقعه‌ها، گنبد‌ها و مجموعه‌های آرامگاهی تقسیم شده است (عقابی، ۱۳۷۶: ۸۵). انواع معماری آرامگاهی ایران در دوره معاصر شامل آرامگاه‌ها (نشانه شهری، مونومان و یادمان)، مجموعه‌های آرامگاهی و باغ موزه می‌باشد. در تحقیق حاضر به بررسی دو آرامگاه باباطاهر و بوعلی سینا که از ابنیه آرامگاهی شاخص در دوران معاصر می‌باشند، پرداخته می‌شود.

فرضیه پژوهش

در این تحقیق سعی بر آن است که تفاوت‌های زیبایی‌شناسی و معماری دو آرامگاه بوعلی سینا و باباطاهر در همدان مورد بررسی قرار گیرد و هدف بر آن است که مقایسه تطبیقی بین ساختار معماری و اصول زیبایی‌شناسی انجام شود و این موضوع مشخص شود که آیا بین این دو آرامگاه تفاوتی از این نظر وجود دارد و اگر این تفاوتها وجود دارد در چه ویژگی‌هایی قابل طرح است.

روش پژوهش

تحقیق حاضر با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و به روش تحلیلی توصیفی انجام شده است.

ادبیات پژوهش

با توجه به اهمیتی که هنر اسلامی و نقش آن در ساخت بناهای آرامگاهی در ایران دارد تاکنون تحقیقات مختلفی در خصوص بناهای آرامگاهی از جنبه‌های مختلف هنری و معماری انجام شده است که در زیر به برخی از این تحقیقات به صورت مختصر اشاره می‌شود:

- معدنی (۱۳۹۶: ۱) طی یک مطالعه به عوامل تأثیرگذار بر روی مخاطب در بررسی بناهای منومنتال (یادمانی) از نقطه نظر بررسی تطبیقی سه بنای آرامگاهی پرداخته است. در این مقاله سعی نویسنده بر آن بوده تا با نگاهی به تفکرات تیتوس بورکهارت به این موضوع پرداخته و با شناخت شاخصه‌های هندسی موجود در سه بنای آرامگاهی در ایران که با تعاریف بناهای منومنتال همخوانی دارند، پی به ارتباط مابین هندسه و ماندگاری برده و درک خود را برای ایجاد یک فرمول خاص با استناد به اسناد موجود و روش تحلیلی پژوهشی برای طراحی و ساخت بناهایی از این دست بالا برده و میزان تأثیرگذاری مشخصه‌های بارز و روش ترکیب و استفاده از این مؤلفه‌ها را کاربردی‌تر درک کند.

- نسایی (۱۳۹۵: ۲) در مقاله‌ای به نقش اندیشه‌های تکنولوژی و تأثیر آن در فرایند خلق اثر معماری معاصر آرامگاه‌های بوعلی سینا و باباطاهر همدانی پرداخته است. طی این مقاله دو آرامگاه فوق از جهات روند طراحی و تکنولوژی ساخت مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

- خضریان و حسینی (۱۳۹۴: ۳) طی یک مقاله به تحلیل شاخصه‌های مفهومی و کالبدی آرامگاه‌های ایران با بررسی تطبیقی آرامگاه‌های بوعلی سینا و باباطاهر پرداخته است. در این تحقیق سعی شده تا با روش توصیفی تحلیلی شاخصه‌های مفهومی آرامگاه‌ها بررسی شده و به تحلیل دو نمونه آرامگاه بوعلی سینا و باباطاهر پرداخته شده است. نویسندگان در یک تقسیم‌بندی کلی بناهای مزبور را به دو دسته سیاسی و مذهبی تقسیم کرده و اشاره کرده‌اند که مجموعه آرامگاهی مذهبی که مهمترین دسته مجموعه‌های آرامگاهی را تشکیل می‌دهند احتمالاً نخستین مجموعه‌هایی بوده‌اند که در ایران دوره اسلامی برپا شده‌اند.

هوشنگ سیحون و طراحی بناهای آرامگاهی در ایران

هوشنگ سیحون (۱۳۹۳ - ۱۲۹۹)، استاد دانشکده هنرهای زیبای تهران بوده و یک دوره ریاست این دانشکده را عهده‌دار بوده است. استاد هوشنگ سیحون، نقاش و معمار پرسابقه ایرانی، به مرد بناهای ماندگار معروف است. از میان پروژه‌های طراحی و ساخته شده وی می‌توان به آرامگاه بزرگانی چون خیام، کمال الملک، بوعلی سینا، نادرشاه افشار و ده‌ها مقبره و آرامگاه دیگر و نیز طراحی بنای موزه توس در سال ۱۳۴۷ و همچنین ساختمان بانک سپه در میدان توپخانه اشاره کرد.

استاد سیحون نقش افکنی است که در دنیای ابعاد از معانی پررمز و راز باطن، سخن به میان می‌آورد و برای بزرگانی که معمار

و طراح آرامگاه‌شان بوده، کوشیده است تا معانی باطنی، فلسفه نظری و ساحت وجودی هر یک را در نقش مقبره‌اش متجلی و نمایان سازد. به عنوان مثال استاد سیحون در سال ۱۳۳۸، طرح آرامگاه حکیم عمر خیام را مبتنی بر اصول ریاضی و مثلثاتی خیام پایه‌گذاری و طراحی نموده است. سیحون سردسته معماران مدرن تاریخ گرای ایران، و استاد معماری یادمانی است. فهم و درک درست کارهای او بدون بررسی و شناخت معماری ایران و معماری غرب، راه به جایی نمی‌برد. او آگاهانه بر این موضوع پا می‌فشارد که فناوری غرب پیشرفته‌تر از آن چیزی است که ما در ایران از آن به عنوان تکنولوژی ساخت می‌شناسیم بنابراین شناخت غرب یکی از راه‌های تحول معماری معاصر است ولی این شناخت نباید ما را از توجه به ریشه‌ها و فرهنگ ایرانی غافل کند. او آفت معماری معاصر ایران را تقلید کورکورانه از معماری غرب می‌داند (بانی مسعود، ۱۳۹۰). سیحون، شیفتگی به فرهنگ ایرانی را مدیون آندره گدار، باستان شناسی فرانسوی می‌داند و بر این عقیده است که آندره گدار، او را با ظرافت‌ها و ارزش‌های معماری ایرانی آشنا کرده است. سیحون در کنار معماری، به نقاشی از مناظر و روستاهای ایران می‌پرداخت و نمایشگاه‌هایی از آثار خود را در ایران و کشورهای دیگر برپا کرده است. آثار وی در نمایشگاهی در دانشگاه ماساچوست در سال ۱۹۷۲ در کنار آثار هنرمندانی چون پیکاسو و سالوادوردالی به نمایش درآمد. وی در سن ۹۳ سالگی در بیمارستانی در ونکوور در کانادا درگذشت.

آرامگاه بوعلی سینا

پس از وفات بوعلی، پیکر وی در خانه ملازم و رفیق وی ابوسعید دحدوک به خاک سپرده می‌شود، جایی که بعدها ابوسعید نیز در آنجا آرام می‌گیرد. مقبره بوعلی تا دوران قاجاریه تقریباً به همان صورت با تغییراتی مختصر باقی می‌ماند تا آنکه یکی از شاهزادگان قاجار به نام نگار خانم به دنبال فرسایش و روبه ایرانی نهادن این بنا در صدد تعمیر آن برآمده و با مرمت چهار دیواری مقبره، اقدام به احداث سقف گنبدی بر روی آن نمود.

در سال ۱۳۲۳ هجری شمسی انجمن مفاخر فرهنگی ایران که در آن زمان به نام انجمن آثار ملی خوانده می‌شد، به مناسبت تقارن با هزارمین سال تولد ابن سینا مصمم به تجدید بنای آرامگاه وی می‌گردد. بنایی که درخور شأن والای این فیلسوف و مقام علمی وی باشد. انجمن آثار ملی جهت تهیه طرح معماری این آرامگاه مسابقه‌ای ترتیب می‌دهد که از بین طرح‌های پیشنهادی، طرح مهندس هوشنگ سیحون به عنوان طرح برگزیده اعلام و ساخت این آرامگاه نیز به وی محول می‌گردد.

ویژگی‌های شاخص و قابل توجه این طرح که آن را از سایر پیشنهادات متمایز می‌گرداند از درایت طراح و به کارگیری آگاهانه عناصر معماری او به منظور خلق فضایی واجد ارزش حکایت دارد. توجه خاص سیحون به طراحی فضای معماری و پیوند دادن آن با محتوا و مفاهیم مرتبط با فعالیتی که در فضا انجام می‌پذیرد، ارزش‌های معماری او را آشکار می‌سازد. موفقیت او در طراحی و اجرای استادانه آرامگاه بوعلی، زمینه‌ساز ارجاع پروژه‌های مشابهی چون آرامگاه نادرافشار ۱۹۵۸، مقبره حکیم عمر خیام، مقبره کمال الملک و ... به او می‌گردد.

ایده کلی آرامگاه بوعلی برگرفته از یکی از قدیمی ترین بناهای اسلامی یعنی گنبد قابوس می باشد. از دلایل انتخاب این بنا از سوی سیحون، معاصر بودن آن با زمان زندگی بوعلی می باشد که روی این انتخاب تأثیر گذاشته است. ارتفاع گنبد قابوس ۵۵ متر می باشد که این ارتفاع در طراحی سیحون تعدیل شده است زیرا بنای آرامگاه در میان بافت فشرده و متراکم شهری همدان قرار گرفته و به تناسب مخروط دید و چشم انداز، توجه خاصی شده است (شکل ۱). از طرفی اگر ارتفاع گنبد قابوس برای آرامگاه بوعلی اعمال می شد افرادی که در معابر مجاور قرار می گرفتند، به راحتی قادر به دیدن کل بنا نمی بودند (شعبانیان، ۱۳۹۱: ۷). فضاهای اصلی آن عبارتند از ایوان ده ستون، لابی، مقبره، موزه، برج، محوطه آرامگاه (مؤمنی دهقی، ۱۳۹۲: ۶).

شکل ۱. دو نمای کلی از آرامگاه بوعلی سینا در همدان. حد فاصل دیوارهای خارجی و فضاهای داخلی تماماً با خاک پر شده و در آرامگاه جز در محل ورودی اصلی در شرق و ورودی غربی، ارتباطی با فضای باز اطراف ندارد. برج یادبود که دقیقاً بر فراز مزار قرار دارد منشوری دوازده وجهی با ستون های ظریف و کشیده بتنی است که کلاهی مخروطی از جنس بتن بر سر دارد. بنای یادبود بوعلی امروز در میانه یکی از میدانی شهر همدان، در بستری از سبزه و درخت و آب قرار گرفته است (www.flickr.com)

والایی مقام بوعلی در ارتفاع این بنا به نمایش گذاشته شده است. استواری و پایداری اندیشه بوعلی در مصالح به کار رفته در بدنه اصلی برج و ترک‌های برج به چشم می‌خورد. استفاده از سنگ خاراى الوند به صورت تراشیده و بافتی خشن در نمای خارجی مقبره صورت گرفته است. ده ستون حجیم سنگی که در ایوان ورودی اصلی واقع گردیده است، سمبلی از گذشت ده قرن از تولد بوعلی به حساب می‌آید (شکل ۲).

شکل ۲. نمایی از ده ستون حجیم سنگی که در محل ایوان ورودی اصلی واقع گردیده است، سمبلی از گذشت ده قرن از تولد بوعلی به حساب می‌آید (www.flickr.com).

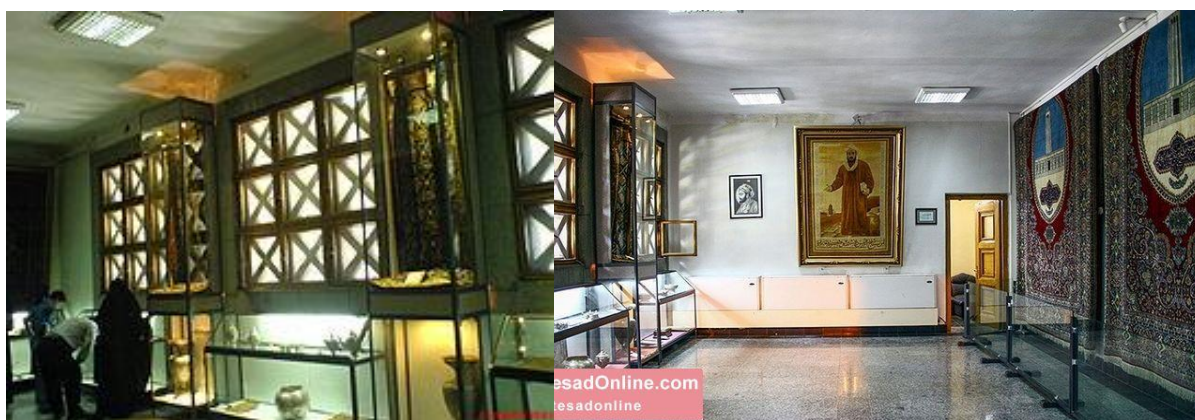
پره‌های دوازده‌گانه برج بر روی بام به منظور کاهش تأثیر بادهای نسبتاً شدید همدان از یکدیگر فاصله گرفتند و با عبور از سقف به داخل فضای اصلی مقبره ادامه یافته و بر روی یک دایره اطراف مزار را از محیط پیرامون جدا می‌کند (شکل ۳). اختلاف سطح مزار به همراه این فرم که توضیح داده شد باعث شکل‌گیری رواقی در اطراف مزار شده که طواف زائرین را به ذهن متبادر می‌کند. پلان فضای مقبره مربع شکل است که شاید نمادی از خاک و زمینی بودن انسان در برابر ماوراءالطبیعه باشد. همچنین با ایجاد یک پرچین و حصار چوبی قبر را با فضای طواف و زیارت جدا کرده است ولی با این حال امکان فاتحه خواندن و نزدیک شدن و لمس سنگ قبر که در فرهنگ آیینی ما ملحوظ است امکان‌پذیر می‌باشد (مؤمنی دهقی، ۱۳۹۲: ۷).

شکل ۳. پره‌های دوازده‌گانه برج بر روی بام به منظور کاهش تأثیر بادهای نسبتاً شدید همدان از یکدیگر فاصله گرفتند و با عبور از سقف به داخل فضای اصلی مقبره ادامه یافته و بر روی یک دایره اطراف مزار را از محیط پیرامون جدا می‌کند (www.flickr.com)

ارتفاع راس برج از روی سکو ۲۱ متر است که ۱۷ متر آن مربوط به پایه و ۴ متر آن مربوط به کلاهک مخروطی است. از مقایسه سطح زیربنای فضای استفاده شده در بخش آرامگاه با سطح قسمت‌های پر شده با خاک، تعمیدی در پدید آوردن تختی وسیع استنباط می‌شود. به عبارتی طراح، به منظور خلق آرامگاهی پر ابهت از دیوارکشی کاذب پیرامون سطحی قریب به دو برابر میزان مورد نیاز و پرکردن آن با خاک تردیدی به خود راه نداده است به همین علت از این بخش با نام تخت یاد می‌شود. هر چند ردیف ستون‌های یادشده نسبت به ورودی آرامگاه، سکو و برج فراز آن کاملاً متقارن است اما نسبت به حجم اصلی تخت متقارن نیست و احجام سنگی دوطرف این فضای نیم باز با هم یکسان نیستند و با شکست‌هایی به تدریج به عقب می‌نشینند. تفاوت جنس ستون‌های بتنی رواق با دیوارهای سنگی اطراف بخش ورودی را از احجام دو طرف خود متمایز می‌کند. یکی دیگر از ویژگی‌های تخت، پلکان تمام سنگی است که از میان دیوارهایی از همان جنس به بالا می‌روند. این پله‌ها مانند شکاف‌هایی در دل تخت سنگی طراحی شده‌اند مخصوصاً پلکان جنوبی که با لغزش مختصری نسبت به محور برج قرار گرفته است کیفیت فضایی خاصی را پدید می‌آورد. درون تخت، انتظام فضایی ساده‌ای دارد. فضاهای کتابخانه و موزه در طرفین محوری قرار گرفته‌اند که پس از عبور از یک گره مربع شکل فرد را به اتاق مقبره می‌رساند (شکل ۴). این ساختمان به واسطه احاطه شدن با احجام خاکریزی شده اطراف و بسته بودن جداره‌های بیرونی و ضخامت و سنگینی دیوارهای داخلی همچون بناهای زیرزمینی می‌نماید. سطح روی تخت پهنه نسبتاً وسیعی است و برج رفیع یادبود، نشسته بر یک سکو، تنها عنصر بارز آن محسوب می‌شود. دو محوطه سبز در شمال و جنوب این فضای باز گسترده، به دلیل آنکه اتصال با برج و سکوی زیر آن ندارند تأثیر زیادی بر فضای پیرامون خود نمی‌گذارند همچنانکه پیوندی نیز میان محوطه‌های بالا و پایین تخت به وجود نمی‌آورند. برج یادبود واجد دو قسمت است: قسمت پایه که به دلیل وجود ستون‌های کشیده و بلند گرداگرد آن

سبک و شفاف به نظر می رسد و قسمت فوقانی یعنی کلاهک مخروطی شکل بالای برج که توسط پایه مذکور برپاداشته شده است. جمع شدن تدریجی ستون های پایه برج و شکل مخروطی کلاهک روی آن اشاره مستقیمی است به حرکت به سمت آسمان و میل به اوج گرفتن (خزاعی، ۱۳۹۷).

شکل ۴. دو نمای مختلف از قسمت داخلی فضای موزه آرامگاه بوعلی سینا (www.flickr.com)

در طرح برج، هندسه از عوامل اساسی و مهم شکل گیری اجزا و عناصر است. انتخاب یک چندوجهی منتظم محاط بر دایره در قاعده، طرح ستون ها به گونه ای که با بیشتر شدن ارتفاع به سوی مرکز دایره جمع می شوند و انتخاب حجم خالص مخروط به عنوان اختتامیه برج، هیأتی کاملاً هندسی برای برج به همراه می آورد که نشانگر مقید بودن طراح به نظم، تقارن و هندسه در این بخش از مجموعه است. انتخاب جنس بتن صاف و تراشیده برای برج موجب می شود که نظم و هندسه ای که از آن سخن رفت، چشمگیرتر شود و در نهایت، برج به شکل حجم کاملاً تراشیده و خراطی شده ای بر فراز سکوی کم ارتفاع دیده شود (سیحون، ۱۳۸۸: ۱۱۴؛ گیو و همکاران، ۱۳۹۵: ۸).

آرامگاه باباطاهر

آرامگاه باباطاهر در شمال شهر همدان و در میدانی به نام وی قرار دارد. این آرامگاه در سال ۱۳۴۴ ساخته شده و در سال ۱۳۸۳ بازسازی شده است. بنای مقبره باباطاهر در گذشته چندین بار بازسازی شده است. در قرن ششم هجری برجی آجری و هشت ضلعی بوده است. در دوران حکومت رضا شاه پهلوی نیز بنای آجری دیگری به جای آن ساخته شده بود. در جریان این بازسازی لوح کاشی فیروزه ای رنگی مربوط به سده هفتم هجری به دست آمد که دارای کتیبه ای به خط کوفی برجسته و آیاتی از قرآن است و هم اکنون در موزه باستان شناسی نگهداری می شود. احداث بنای جدید در سال ۱۳۴۴ خورشیدی به

همت انجمن آثار ملی و شهرداری وقت همدان و توسط مهندس محسن فروغی انجام شده است. این بنای تاریخی طی شماره ۱۷۸۰ در تاریخ ۲۱ فروردین ۱۳۷۶ به ثبت آثار انجمن ملی ایران رسیده است (نسایی، ۱۳۹۵: ۸).

ایده و روند طراحی:

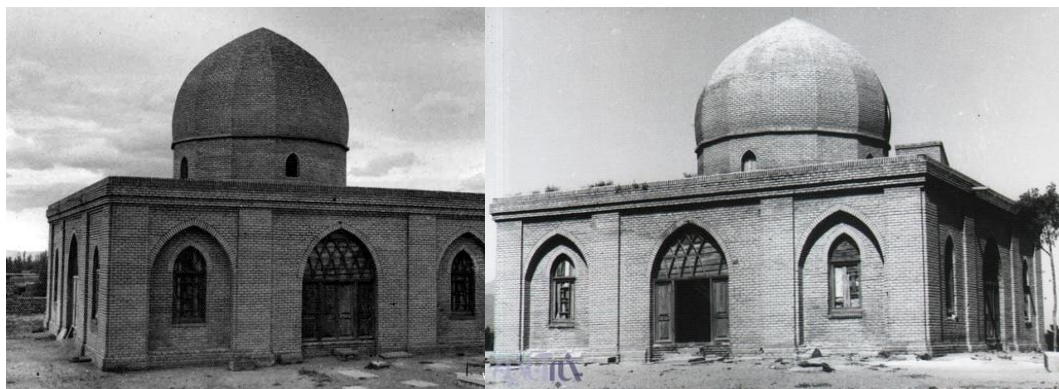
همانطور که از دوبیتی های باباطاهر مشخص است وی را می توان در زمره شخصیت ها و عرفای اشراقی نام برد. او ساده و درویش مسلک بوده و این موضوع را می توان از لقبی (باباطاهر عریان) که به او نسبت داده اند دانست البته این موضوع را نیز می توان در دوبیتی های معروف او به وفور یافت. ایده بنای فعلی از شخصیت عرفانی باباطاهر گرفته شده از فانوس است که در گذشته جهت روشنایی و روشن شدن راه و یافتن مسیر از آن استفاده می شد و همچنین ۸ عدد ستون پیرامون بنا که در معماری اسلامی عدد ۸ نماد بهشت است که به عنوان ایده برج انتخاب شده است (نسایی، ۱۳۹۵: ۷).

تحلیل فضا:

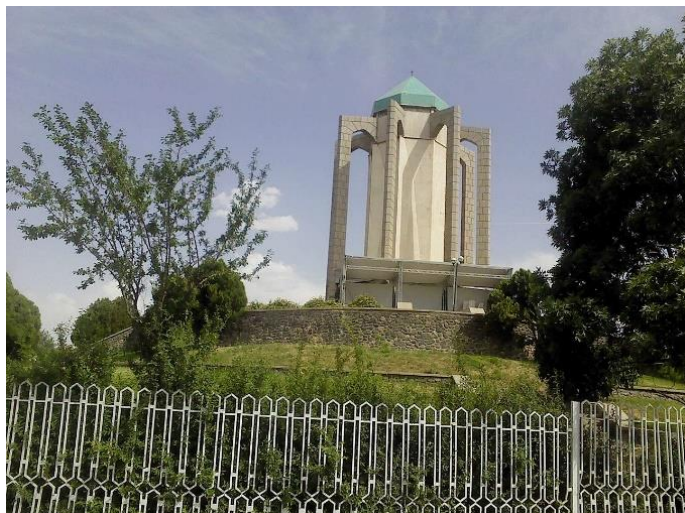
بنای اصلی به ابعاد 10×10 متر با مجموعه ای از منشورها پوشیده شده و دارای مدخل های ورودی و منفذ های نور است. نما و محوطه داخلی آرامگاه از دو بیتی و سروده های باباطاهر برابر با ۲۴ قطعه سنگ مرمرین نوشته و نصب شده است. دو لوح برنجی نیز در محوطه داخلی نصب شده است که یکی از آنها اسامی هیأت مؤسس انجمن آثار ملی و دیگری نام برخی از شخصیت هایی که در کنار باباطاهر دفن شده اند. مساحت کل زیربنای آرامگاه و باغ اطراف آن حدود ۸۹۵۰ متر مربع است (نسایی، ۱۳۹۵: ۵).

فناوری و نوع مصالح ساخت:

ستون ها از اسکلت فولادی با پوشش سنگ به صورت تکنیک آهن کم اجرا شده و قطعه سنگ مزار، کف و پله های آرامگاه از سنگ گرانیات حجاری شده است. فرش بنای آرامگاه باباطاهر همدان از سنگ است. فضای داخل آن، کتیبه هایی از کاشی وجود دارد (شکل های ۵ تا ۱۱).

شکل ۵. دو نمای مختلف از بنای آرامگاه باباطاهر در قدیم (www.karnaval.ir)

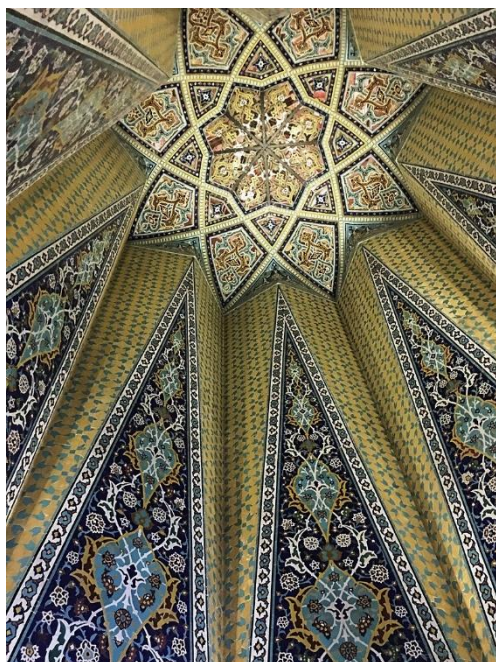
شکل ۶. نمای دور از آرامگاه باباطاهر و محوطه سبز اطراف

(www.karnaval.ir)

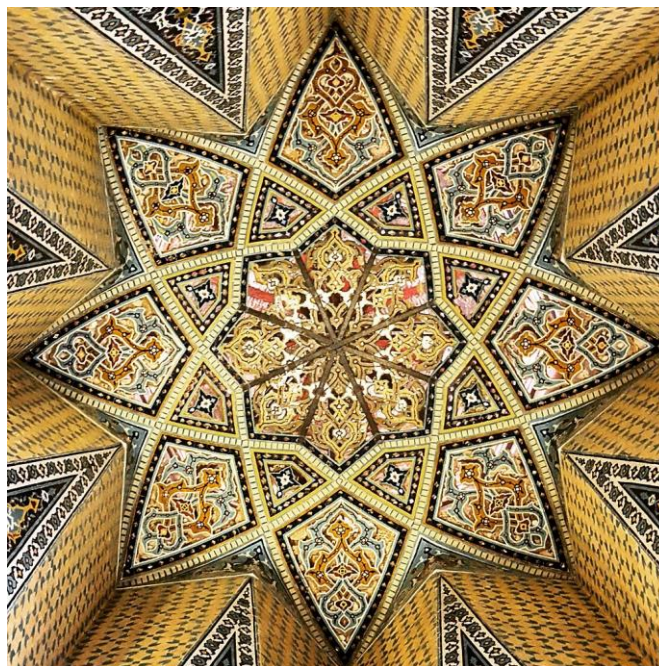

شکل ۸. ستونهای سنگی با اسکلت فولادی بنا (www.karnaval.ir)

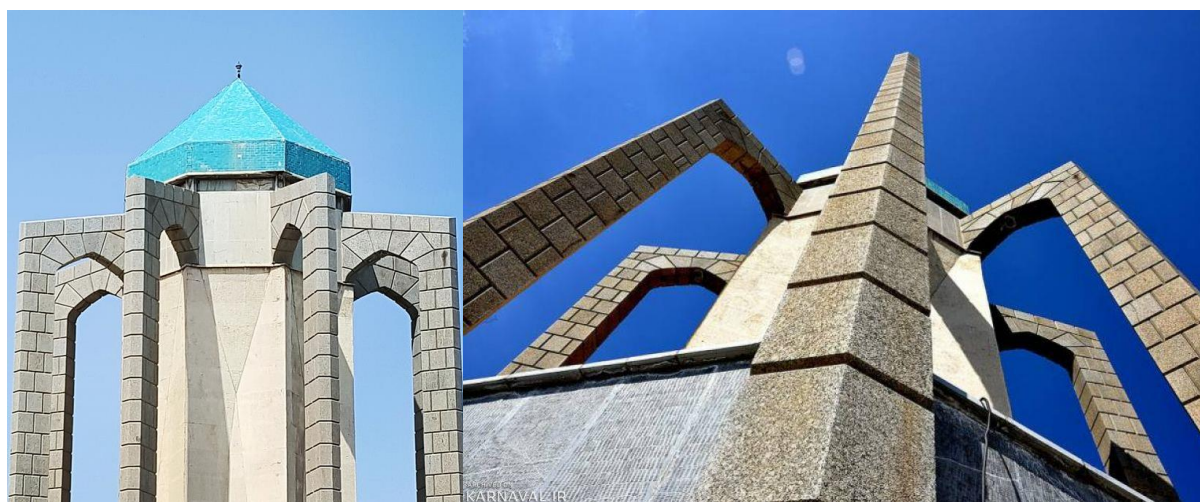
شکل ۷. نمایی از بنای اصلی آرامگاه (www.karnaval.ir)

شکل ۱۰. نمایی از سقف آرامگاه باباطاهر (www.karnaval.ir)

شکل ۹. نمایی زیرین گنبد آرامگاه (www.karnaval.ir)

شکل ۱۱. ستون های سنگی حجاری شده و گنبد کاشی کاری شده بنای آرامگاه باباطاهر (www.karnaval.ir)

بررسی تطبیقی ویژگی‌های معماری و بصری

جدول ۱ تفاوت‌های دو آرامگاه را از جنبه‌های مختلف نشان می‌دهد:

جدول ۱. تفاوت‌های میان ویژگی‌های معماری و زیبایی‌شناسی آرامگاه باباطاهر و بوعلی سینا در همدان (نسایی، ۱۳۹۵: ۶)

ویژگی‌های زیربنایی	نام بنا	عرصه	اعیان	ایده	فرم برج
زیربنایی	بوعلی سینا	۳۳۰۰	۳۰۰	عدد ۱۲ علم سینا	دوازده ضلعی
	باباطاهر	۳۹۵۰	۳۰ × ۳۰	عدد ۸ نماد بهشت	هشت ضلعی
جدول مصالح	برج	دیوارهای داخل	دیوارهای خارج	پلکان	ستونها
	اسکلت بتونی (بوعلی سینا)	سنگ	سنگ	سنگ	سنگ
	اسکلت فلزی (باباطاهر)	کاشی	سنگ	سنگ	سنگ و فولاد
عناصر وابسته به معماری	نام بنا	فضای داخل	فضای بیرون	عناصر معماری	حوض آب
	بوعلی سینا	-	-	ایوان ستوندار - گنبد	داخل محوطه
	باباطاهر	کاشی کاری	کاشی کاری	گنبد	-

ویژگی‌های معماری:

از نظر مبانی نظری: آرامگاه بوعلی سینا ایده معماری مدرن، قرن و آرمانگرایی و الگوگیری ایرانی از تخت جمشید و گنبد قابوس طراحی شده است و سبک معماری آن سبک مدرن و به شیوه باغ‌سازی ایرانی و ایده‌گیری از بناهای رومی و یونانی بوده است. در صورتی که آرامگاه باباطاهر با الگوی معماری مدرن و توجه به سرگذشت و روایات خود باباطاهر و علم او طراحی شده است. معماری این بنا به سبک ایرانی و برج با گنبدی استوار بر هشت ستون می‌باشد که پلانی هشت گوش دارد. از نظر فرم: فرم مناره آرامگاه بوعلی سینا از گنبد رک بنای گنبد قابوس ایده گرفته شده است. با بدنه‌ای تراشیده بر روی سکویی کوتاه‌تر قرار گرفته است که مصالح بکار گرفته شده در آن از بتن است که گنبد رک این بنا بر دوازده ستون به نشانه دوازده علم بوعلی سینا بنا گردیده است. فرم و نوع طراحی گنبد باباطاهر مانند آرامگاه بوعلی رک است و بر هشت ستون خود استوار گردیده است و گنبد فیروزه‌ای به بنا جلوه خاصی داده است.

از نظر شکل: آرامگاه بوعلی شکل و غالب هندسی آن به صورت مربع یا همان مکعبی است که از پلان چهارضلعی در معماری ایرانی ایده گرفته شده است. در مقابل، آرامگاه باباطاهر در فضای سبزی بزرگ واقع گردیده و شکل و فرم اصلی این بنا هندسه‌ای هشت ضلعی دارد (گیو و همکاران، ۱۳۹۵: ۸).

از نظر مصالح: مصالح بنای آرامگاه بوعلی سینا از سنگ خراش همدان و برج یادبود و پوشش‌ها از بتن مسلح نمایان است و هم کف آن کلا خاکریزی شده است. در آرامگاه باباطاهر پله‌ها از سنگ گرانیات، و سقف آن از کاشی و نمای آن از مصالح سنگی پوشانیده شده است.

از نظر پلان: پلاندر آرامگاه باباطاهر هشت گوش و در آرامگاه بوعلی، چهارضلعی است.

از نظر مفهومی و دیدگاه معماران:

در بعد مفهومی از دیدگاه‌های متفاوتی مجموعه آرامگاهی بوعلی سینا قابل بررسی است. سیحون عناصر تشکیل دهنده معماری این آرامگاه را از تمدن‌های مختلف اقتباس می‌نماید. ایوان‌های ستون‌دار معماری‌های ایرانی، معماری مصطفی‌ای مقابر مصری، باغ‌های معلق در زیگورات‌های بین النهرین، محوطه‌سازی و استقرار هندسی باغچه‌ها نیز یادآور باغ‌های اسلامی است. استقرار آبناها و مسیرهای حرکت آب در محور میانی فضاهای تردد ناخودآگاه تصاویر آشنایی از فضاهایی همچون باغ شازده ماهان و باغ فین کاشان را در ذهن تداعی می‌نماید، حوض‌های مطبق، آبناهای منحنی شکل و ستون‌سازی‌های هندسی از جمله مواردی هستند که در معماری این آرامگاه را با شیوه معماری‌های اروپایی همچون رم و یونان پیوند می‌دهد. کنار هم قرار دادن عناصر معماری ملل گوناگون در یک مجموعه، استعاره‌ای از شخصیت فراملی و جهانی بوعلی به حساب می‌آید. بوعلی با وجود آنکه مسلمانی ایرانی بود از دروازه‌های تاریخ و جغرافیا گذشت به طوری که کمتر ملتی را می‌توان یافت که با افکار او بیگانه باشد. از دیگر نکات قابل ملاحظه در طراحی فضای معماری آرامگاه شیخ الرئيس، وحدت بخشیدن به مجموعه‌ای کثیر از اشکال، فرم‌ها، مصالح و فضاهای ساختمانی است. در این مجموعه از انواع و اقسام فرم‌های هندسی استفاده گردیده است. خطوط مستقیم، شکسته و منحنی، با وجود تضاد مفهومی خویش با یکدیگر در این مجموعه از در آشتی با یکدیگر درآمده‌اند به طوری که حوض‌ها و ستون‌های مدور در تعارض با هندسه راست‌گوشه فضاها قرار نمی‌گیرند. از دیگر سو فرم‌های بکار گرفته شده در بخش‌های مختلف مجموعه گاهی مشابه یکدیگر بوده و این تشابه، تمایز مصالح بوجودآورنده آنها را تحت پوشش قرار می‌دهند. فرمهای ضربداری نرده‌های فلزی پیرامون محوطه با همان تناسبات اما از مصالح سنگ خارا به روی پنجره تالارهای موزه و کتابخانه قرار می‌گیرد (شکل ۱۱). فرم‌های پیچدار لوستره‌های فلزی معلق در فضاهای مختلف مجموعه عینا به روی درها و قفسه‌های کتابخانه اما این بار از چوب تکرار گردیده است. پیشانی ایوان سنگی نیز دارای فرمی است که در قاب سازی درهای داخلی مجموعه مجددا جلوه‌گر می‌گردد. حتی فرم‌های هرمی شکل روی

صندوقچه فلزی زیر برج را که در بام فوقانی قرار گرفته می‌توان به روی درهای چوبی اصلی که در نماهای شرقی و غربی واقع شده مجدداً یافت. در مجموع رعایت تشابه اشکال و فرمهای بکار گرفته شده در عناصر و اجزای معماری این فضا باعث می‌گردد که با چشم‌پوشی از تکررها و تعددها، مجموعه‌ای واحد و جامع را نظاره‌گر باشیم. بحث وحدت بخشیدن به مجموعه‌ای کثیر که در فلسفه و ادبیات ما نیز به چشم می‌آید در اینجا هم از سوی سیحون، به منظور ارائه استعاره‌ای از شخصیت واحد و یکپارچه بوعلی، با وجود ابعاد متنوع و کثیر علمی، فلسفی، تاریخی و مذهبی او در نظر گرفته شده است همانگونه که ابن سینا به عنوان دانشمندی کبیر در اذهان نقش بسته است این بنا نیز با چشم‌پوشی از تکررها و تعددهای گوناگونش مجموعه‌ای یکپارچه و ارزشمند به حساب می‌آید (خضریان و حسینی، ۱۳۹۴: ۱۱).

آرامگاه باباطاهر: این بنا در طول قرون مختلف شاهد تخریب و بازسازی‌های متعدد بوده است. در قرن ششم هجری یک برج هشت ضلعی آجری بر روی قبر باباطاهر ساخته شد که بعدها بر اثر مرور زمان ویران شد. در زمان پهلوی اول از طرف شهرداری همدان بنای جدیدی به جای بنای قدیمی ساخته شد که مصالح آن بیشتر آجر بود. در جریان همین بازسازی، لوح کاشی مربوط به قرن هفتم هجری که هم اکنون در موزه ایران و باستان نگهداری می‌شود، به دست آمد. بر روی این کاشی فیروزه‌ای رنگ، آیات قرآن مجید به خط کوفی برجسته نوشته شده است. طراحی این بنا توسط مهندس فروغی طراحی و اجرا شده است و فروغی با نگرشی به سبک معماری مدرن، قرن و الگوگیری از معماری ایرانی مقبره باباطاهر را بر روی یک پلان هشت ضلعی منظم و گنبد فیروزه‌ای بر پایه ستون هشت این بنا را طراحی کرده است. مفهوم این بنا و سبک طراحی آن بیشتر به روحیات و شخصیت عرفانی او ارتباط دارد و بیشترین الهام در طراحی این بنای یادمانی همین موارد است (گیو و همکاران، ۱۳۹۵: ۹).

نتیجه‌گیری:

نتایج حاصل از این مطالعه نشان می‌دهد که طراح بنای آرامگاه خیام و بوعلی، ویژگی‌های مشابهی را در نظر گرفته و اعمال کرده است که برخی از این ویژگی‌ها با توجه به شخصیت و جایگاه فرد آرمیده، متفاوت گشته است. در بررسی تطبیقی دو آرامگاه مشخص شد که وجه تشابه این دو بنا از نظر مصالحی که مشابه در هر دو بنا به کار رفته است از جمله سنگ فرش کف در هر دو بنا و استفاده از سنگ گرانیات و بتن مصالح را می‌توان نام برد. سبک طراحی هر دو بنا معماری مدرن قرن است و الگوگیری از معماری ایرانی و باغ‌سازی ایرانی و استفاده از پلان با هندسه منظم در هر دو بنا است. و در طراحی هر دو بنای یادبود فرم و شکل‌گیری آن با توجه به شخصیت‌های باباطاهر و ابن سینا بوده و روحیات آنها، اشاره‌ای هم باید داشت به اینکه این وجود تشابه در هر دو بنا شاید دلیلی دیگر داشته باشد و آن نزدیک بودن تفکرات و ایده‌پردازی معماران این دو

بنای یادمانی به یکدیگر (فروغی و سیحون) باشد. از نظر فرم، فرم مناره آرامگاه بوعلی سینا از گنبد رک بنای گنبد قابوس ایده گرفته شده است. با بدنه ای تراشیده بر روی سکویی کوتاه تر قرار گرفته است که مصالح بکار گرفته شده در آن از بتن است که گنبد رک این بنا بر دوازده ستون به نشانه دوازده علم بوعلی سینا بنا گردیده است. فرم و نوع طراحی گنبد باباطاهر مانند آرامگاه بوعلی رک است و بر هشت ستون خود استوار گردیده است و گنبد فیروزه ای به بنا جلوه خاصی داده است.

از نظر شکل: آرامگاه بوعلی شکل و غالب هندسی آن به صورت مربع یا همان مکعبی است که از پلان چهارضلعی در معماری ایرانی ایده گرفته شده است. در مقابل، آرامگاه باباطاهر در فضای سبزی بزرگ واقع گردیده و شکل و فرم اصلی این بنا هندسه ای هشت ضلعی دارد. از نظر مصالح، مصالح بنای آرامگاه بوعلی سینا از سنگ خارا ی همدان و برج یادبود و پوشش ها از بتن مسلح نمایان است و هم کف آن کلا خاکریزی شده است. در آرامگاه باباطاهر پله ها از سنگ گرانیات، و سقف آن از کاشی و نمای آن از مصالح سنگی پوشانیده شده است.

فهرست منابع:

- بانی مسعود، امیر. ۱۳۹۰. معماری معاصر ایران، درتکاپوی بین سنت و مدرنیته. چاپ چهارم. چاپ ایبانه. تهران: نشر هنر معماری قرن.
- خزاعی، مریم. ۱۳۹۷. بررسی تطبیقی آرامگاه حکیم عمر خیام نیشابوری و بوعلی سینا از دیدگاه معماری و زیبایی شناسی. دومین کنفرانس بین المللی پژوهش های کاربردی در علوم، تکنولوژی و دانش، هانوفر. آلمان.
- خضریان، علیرضا. حسینی، مژگان. ۱۳۹۴. تحلیل شاخصه های مفهومی و کالبدی آرامگاه های ایران با بررسی تطبیقی آرامگاه های بوعلی سینا و باباطاهر. همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران. یزد. موسسه معماری و شهرسازی سفیران مهرازی. دانشگاه علم و هنر یزد.
- سیحون، هوشنگ. ۱۳۸۸. نگاهی به ایران. چاپ اول. انتشارات یساولی (فرهنگسرا). تهران. ایران.
- شعبانیان، مهدی. ۱۳۹۱. آنجا که فیلسوف آرام گرفت، تأثیرپذیری فضای معماری آرامگاه بوعلی از آراء و اندیشه های او. همایش بین المللی ابن سینا.
- عقابی، محمد مهدی. ۱۳۷۶. دائرةالمعارف بناهای تاریخی دوره اسلامی. بناهای آرامگاهی. تهران. انتشارات سوره.
- گیو، رامین. معینی، سید محمود. کوهیان، میلاد. ۱۳۹۵. مقایسه تطبیقی تفکرات تأثیرگذار طراحان در طراحی بناهای آرامگاهی در عصر حاضر (آرامگاه بوعلی سینا و باباطاهر). اولین همایش ملی معماری و شهرسازی (اندیشه، نظریه و روش ها). دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر.

پژوهش‌های تخصصی علوم جهان اسلام

National Conference on Iranian Islamic Art

Effects in Culture, Science and Documentation

University of Guilan. February 2019

دانشگاه گیلان

همایش ملی جلوه‌های هنر ایرانی اسلامی در فرهنگ، علوم و اسناد

دانشگاه گیلان اسفندماه ۱۳۹۷

معدنی، آرش. ۱۳۹۶. شناخت عوامل تاثیرگذار بر روی مخاطب در بررسی بناهای مونومتال (یادمانی) از نقطه نظر (تیتوس بورکهارت) بررسی تطبیقی (هندسه) سه بنای آرامگاهی. چهارمین کنفرانس ملی معماری و شهرسازی پایداری و تاب آوری از آرمان تا واقعیت. قزوین. دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین.

مومنی دهقی، کورش. ۱۳۹۲. بررسی رابطه فرهنگ با معماری آرامگاهی و تاثیر آن در طرح آرامگاه ابوعلی سینا همدان. همایش ملی معماری. فرهنگ و مدیریت شهری. کرج. مرکز آموزش علمی کاربردی شهرداری کرج. دفتر معماری دید.

نسایی، مهدی. ۱۳۹۵. نقش اندیشه‌های تکنولوژی و تاثیر آن در فرایند خلق اثر معماری معاصر (آرامگاهی) (نمونه موردی: بررسی تطبیقی آرامگاه ابوعلی سینا و باباطاهر همدان). اولین همایش ملی معماری و شهرسازی (اندیشه، نظریه‌ها و روش‌ها). ملایر. دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر.